

УДК: 340.15

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-22-27>

Кононенко Тетяна Володимирівна,
доктор філософських наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

«РУСЬКА ПРАВДА» П. І. ПЕСТЕЛЯ

Статтю присвячено одному з ідеологів декабристського руху — П. І. Пестелю. Принципово розмежовуються два варіанти програми реформ: усний і письмовий. Перший — радикальний — включає царевбивство, убивство всієї царської сім'ї, диктатуру Тимчасового верховного уряду, республіку. Другий — ліберальний — представлений у комплексі «Руська правда». Акцентується питання готовності П. І. Пестеля представити свою радикальну програму в тексті конституції. Досліджуються основні положення комплексу «Руська правда»: територіально-адміністративний устрій; права й обов'язки громадян; національне питання; політична, станова й аграрна реформи. Проаналізовано причини проблемного характеру політичного й станового питання для декабриста.

Ключові слова: декабризм; законопроекти декабристів; «Руська правда» П. І. Пестеля; політична реформа; станова реформа; аграрна реформа.

Постановка проблеми. Одним із яскравих представників декабризму є П. І. Пестель. У всіх таємних товариствах він виступає своєрідним каталізатором, постійно підтримує і активізує «Союз порятунку», «Союз благоденства», «Північне товариство» і «Південне товариство». Сенсом його життя стає розроблення комплексу реформ і написання конституції. Ми виділяємо два варіанти програми П. І. Пестеля: усний і письмовий. Перший — радикальний — включає царевбивство, убивство всієї царської сім'ї, диктатуру Тимчасового верховного уряду, республіку. Він відображає дійсну позицію декабриста. Другий — ліберальний — представлений у комплексі «Руська правда». Він орієнтований на всіх членів таємного товариства, але передусім — на більш консервативних «північан». Залишається відкритим питання готовності П. І. Пестеля представити свою радикальну програму в тексті конституції.

Актуальність цієї роботи обумовлена інтересом до вітчизняної історії і вітчизняної громадської думки. Теоретичне й практичне значення проблеми декабристського руху бачиться нам у вивченні досвіду боротьби ідеологів і їхніх ідей. У кінцевому підсумку це трансформується в одну з дискусійних проблем — роль особистості в історії.

Мета статті — аналіз «Руської правди» П. І. Пестеля, співвідношення її радикального та ліберального варіантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розмаїтті науково-дослідницької літератури ми виокремлюємо роботи М. М. Дружиніна (історія революційного руху), С. С. Ланди (формування ідеології і політичної організації декабристів), Ю. М. Лотмана (декабрист як історичний тип), М. В. Нечкіної (систематизація історії декабризму), Б. Є. Сирочковського (історія створення «Руської правди»). Історію декабризму в Україні досліджують Г. Д. Казьмирчук і Ю. В. Латиш. Питання республіканської форми державного правління знаходяться в центрі уваги Ж. Грандей і С. Ребоу-Едлінг.

Виклад основного матеріалу. Повна назва конституційного проекту П. І. Пестеля — «Русская Правда, или Заповѣдная Государственная Грамота Великаго Народа Россійскаго,

служащая Заѣтом для Усовершенствованія Государственнаго Устройства Россіи и Соде-
ржащая Вѣрный Наказъ какъ для Народа, такъ и для Временнаго Вѣрховнаго Правленія». «Руська правда» складається з десяти розділів, має вступ і висновок. Сфера її дії обмежується певним терміном, протягом якого Тимчасовий верховний уряд запроваджує перші реформи й складає нове Державне укладення.

У процесі роботи над «Руською правдою» П. І. Пестель виступає як законодавець, тому важливо знати його визначення сутності й призначення закону. Розробляти це поняття він починає в «Записці про Державне правління» і «Державному наказі правосуддя». Закони — це «Правила, виражаючі устройство и Образование вѣщей и опредѣляючія порядокъ и кругъ ихъ дѣйствія» [1, с. 222]. Зважаючи на це, виокремлюють два види законів. Перший закон визначає устрій і утворення суспільства та держави. Це конституція, або Державний статут. Другий — порядок і обсяг дії. Він поділяється на Державний наказ — закон-керівництво для уряду і Державний судебник — закон-порадник для громадян і приватних осіб. Ці положення «Записки про Державне правління» знаходимо в інших текстах. Наприклад, ідею наказу для уряду декабрист утілює в «Руській правді», через деякий час після початку роботи над «Запискою про Державне правління» він складає проекти «Судебників», які регулюють три сфери відносин, а саме:

- 1) між громадянами та урядом, де визначаються їхні взаємні права й обов'язки;
- 2) між громадянами, де розглядаються питання власності, занять громадян, шлюбу, моральності;
- 3) між урядом, громадянами й іноземцями, де визначаються статус, правовий стан останніх, принципи взаємин із громадянами.

Загальними вимогами для створення будь-якого закону виступають:

- ясність, виразність: кожен закон «въ видѣ предисловія» має пояснення, у якому викладається причина його створення;
- суттєвість;
- справедливість: закон повинен відповідати «Кореннымъ Свойствамъ природы Человѣческой»;
- рівність громадян перед законом.

Кожен закон окремо та сукупність усіх законів, яку П. І. Пестель визначає як Збірку законів, або Державне укладення, повинні бути спрямовані на загальне благо суспільства й держави.

Автор «Руської правди» виступає прихильником єдиної централізованої держави. Федеративний устрій має низку істотних недоліків. По своїй суті федерація вже передбачає можливість громадянської війни. Кожна її структурна частина є «маленькое отдѣльное Государство», не прагне до існування і процвітання єдиного цілого. Любов до загального замінюється любов'ю до приватного. На думку декабриста, могутність держави полягає в її єдності. Територіальну єдність підкріплюють «одни и тѣ же Законы, одинъ и тотъ же образъ Управления».

Благоденство держави та її громадян складають безпека й добробут. Безпека стоїть на першому місці: «не можетъ быть благосостоянія естли не существуетъ Безопасности...» [1, с. 117]. Водночас ці фактори залежать від міцності державних кордонів. У другій редакції «Руської правди» і тексті «Конституції. Державного Заповіту» територіальне питання і проблема кордонів вирішується, виходячи з двох принципів: народності і благозручності (згідно з текстом «Конституції. Державного Заповіту», це принципи народності й благопристойності). Декабрист зазначає: «... право Народности существуетъ истинно для тѣх только Народовъ, которые, пользуясь онымъ, имѣютъ возможность оное *сохранить*, и что право Благоудобства принимается въ соображеніе для утвержденія Безопасности...» [1, с. 121]. Іншакше кажучи, в основі першого принципу знаходиться здатність бути політично самостійним. Практично це положення реалізується в такий спосіб: для всіх народів і народностей, що проживають на території Російської імперії, діє право благозручності,

зважаючи на яке, пропонується приєднати Молдавію, частину кавказьких, киргизьких і монгольських земель. Виняток становить лише Польща, для якої передбачається принцип народності. Однак для отримання незалежності вона повинна виконати низку умов, поміж головних з яких є: ідентичність російської і польської верховної влади, системи виборів і призначень чиновників; знищення станової системи.

Розроблення територіально-адміністративного устрою зустрічається у всіх роботах комплексу «Руська правда». У «Записці про Державне правління» пропонується наступна структура: повіт — округ — губернія — область. Ці положення частково знаходяться в першому франкомовному варіанті конституції і першій редакції «Руської правди». Уже в тексті «Записки про Державне правління» П. І. Пестель виступає за рівне становище міста й села, єдиний порядок їхнього управління. Це відображено в першій редакції «Руської правди», де волость означає «всякое Городское, Сельское и вообще Земское общество», усі визначення міста й села замінюються одною назвою — «селище». Однак у франкомовному трактаті основною територіально-адміністративною одиницею є кантон (округ). Кілька кантонів складають дистрикт (повіт), кілька дистриктів — губернію, п'ять губерній — провінцію (область), десять провінцій — імперію. Цьому територіальному розподілу відповідає адміністративний, «верхом» якого є государ, «низом» — народ. Декабрист пише: «Совокупность лиц, населяющих кантон, я буду называть коммуной (общиной)» [1, с. 299]. Кожен є членом комуни, по відношенню до государя він — підданий, по відношенню до інших — громадянин. Громада має два списки членів: цивільний і фіскальний, тобто список громадян, які мають у цьому кантоні майно. У «Руській правді» кантон замінюється волостю. Певно, франкомовний трактат служить чернеткою для першої редакції в питанні територіально-адміністративного устрою. На користь цього свідчить текстовий аналіз. Волость є основною територіальною, адміністративною і політичною одиницею. «Сему раздѣленію отвѣтствуетъ образование Правленія и установленіе Степеней Чиноначальства. Вверху надъ оними находится Верховная Власть, а внизу под оними весь Народъ» [1, с. 180]. Людина приписується до певної волості і є «Гражданиномъ Россійскаго Государства и въ особенности Гражданиномъ такой то Волости» [1, с. 180]. Кожна волость має два списки: цивільний і скарбовий: «Первый означаетъ членовъ Волости по Лицу, второй по Имуществу» [1, с. 180]. Згідно з текстом другої редакції «Руської правди», земельний простір імперії становлять п'ятдесят три губернії, з яких п'ятдесят мають назву округів, три — наділів. Держава має як зовнішні (для безпеки), так і внутрішні (для порядку) кордони.

Своєрідно вирішується національне питання. Усі поділяються на три групи: корінний російський народ, приєднані племена та іноземці. Конституційний проект передбачає злиття всіх народів, що проживають на території Російської імперії, в один народ. Для більш відсталих у розвитку народів і народностей декабрист вводить низку пільг, обрусіння і проповідь православ'я. Цю проблему він вирішує досить жорстко. Кінцевою метою у вирішенні національного питання виступає «видъ Единородства, Единообразія и Единомыслія». Така політика, на наш погляд, обумовлюється прагненням створити потужну централізовану державу, яка підтримується не тільки верховною владою, а й усім народом.

У вступі другої редакції «Руської правди» П. І. Пестель визначає суспільство як «соединеніе несколькихъ человекъ для достиженія какой либо цѣли» [1, с. 113]. Мета суспільства одна — «удовлетвореніе общимъ нуждамъ», але вибір засобів її досягнення індивідуальний, а значить, різний. Із цього випливає, що для функціонування суспільства необхідно скласти «только одно мнѣніе, по которому могли бы средства для сего Дѣйствія быть избраны» [1, с. 113]. Це завдання вирішується обраними. Суспільство завжди складається з тих, хто наказує, і тих, хто кориться. «Сіе раздѣленіе неизбѣжно, потому что происходитъ отъ природы человеческой...» [1, с. 113]. Ті, хто наказує, складають уряд, ті, хто кориться, — народ, тобто «Главныя или Первоначальныя составныя части каждаго Государства». Уряд — це «совокупность всѣхъ лицъ, занимающихся отправленіемъ дѣлъ общественныхъ», народ — «совокупность всѣхъ тѣхъ Людей, которые принадлежатъ къ одному

и тому же Государству, составляют Гражданское Общество». Проблема їхніх відносин вирішується завдяки чіткому визначенню прав і обов'язків. Уряд повинен «распоряжать общимъ дѣйствиемъ и избирать лучшія средства» для благоденства суспільства та держави. Він має право вимагати від народу покори. Зі свого боку, народ зобов'язаний коритися уряду, однак маючи при цьому право вимагати благоденства.

Згідно із планом «Руської правди», чотири розділи (2–5) присвячуються народу, ще чотири (6–9) — уряду. П. І. Пестель зупиняється на шостому розділі. На жаль, ми не маємо тексту, у якому детально презентується проблема влади. У вступі зазначається, що уряд повинен поділятися на Верховну владу і Державне правління, або Чиноначальство. Такий підхід є характерним вже для ранніх праць декабриста. Так, у «Записці про Державне правління» діє система представницьких органів — приказів. Ми припускаємо, що вищу виконавчу владу представляють імператор і уряд, до якого входять голови приказів. Нам невідомо, вони обираються чи призначаються. Уособлюючи Верховну владу, це може робити імператор, використовуючи рекомендації вищих сановників держави. У першому франкомовному варіанті конституції законодавчу владу представляє Народне віче, виконавчу — імператор, «умерительную» — Сенат. Чимала влада залишається у імператора, фактично він контролює всі гілки державної влади, оскільки бере участь у законодавчому процесі та обирає довічних членів Сенату. У «Конституції. Державному Заповіті» органом законодавчої влади залишається Народне віче, виконавчу владу представляє вже Державна дума, а «блустительную» — Верховний собор. Текст «Конституції. Державного заповіту» і вступу другої редакції «Руської правди» свідчить про три рівні влади, як-от:

1. Тимчасове верховне правління, термін дії якого обмежується перехідним періодом.
2. Верховна влада, яка представлена трьома гілками.
3. Державне правління, або Чиноначальство.

Якщо до Тимчасового верховного правління і Верховної влади потрапляють лише обрані, представники верстви тих, хто наказує, то у структурі Державного правління можуть виявитися і представники тих, хто кориться. Критерій відбору — «Способности, Знания и Добродѣтели, могущія быть найдены во всѣхъ Сословіяхъ». У «Руській правді» П. І. Пестель виступає за «постепенность въ Государствѣ». Її забезпечує апарат чиновників, завдання яких — доводити справи «отъ ихъ Начала до Совершенія, а ежели нужно, то и до самой Вѣрховной Власти» [1, с. 179].

У «Руській правді» ми зустрічаємо розробку питання прав і обов'язків громадян. Для декабриста право є наслідком обов'язку. «Право же безъ предварительной обязанности есть ничто, не значить ничего и признаваемо быть должно однимъ только Насилиемъ или Зловластіемъ» [1, с. 115]. Обов'язок включає «все ведущее къ Благоденствію». Існують три сфери основних, або корінних, обов'язків.

Перша сфера обумовлюється духовним світом людини, друга — природними потребами, третя — громадянським суспільством, державою. Тому громадянин має політичні, громадянські та приватні права. Ця ідея вперше з'являється у франкомовному трактаті, а згодом — у першій редакції «Руської правди».

Уже в комплексі «Записка про Державне правління» П. І. Пестель виступає прихильником рівності прав. У трактаті він розвиває цю ідею і висловлює бажання, щоб народ «состоял из людей, различных по своему имущественному положению и по образованию, но равных перед лицом закона и носящих звание подданных в отношении государя и звание граждан во взаимоотношениях между собой» [1, с. 297]. Це положення відтворено в обох редакціях «Руської правди»: «... всѣ Люди въ Государствѣ должны составлять только одно Сословіе, могущее называться гражданскимъ, и что всѣ граждане въ Государствѣ должны имѣть одни и тѣ же права и быть передъ Закономъ всѣ равны» [1, с. 153].

Станове питання стає проблемним для П. І. Пестеля. У ньому слід виділити два моменти, пов'язані із дворянством і селянством. Постає питання, чи готовий П. І. Пестель знищити всі привілеї дворянства, запропонувати соціальну та аграрну реформи, які влаш-

товували б і поміщиків, і селян? У першому варіанті конституції і першій редакції «Руської правди» пропонується поступове звільнення селян. М. М. Муравйов свідчить: «Всѣ помѣщичьи Крестьяне освобождались и получали въ общественное владѣніе половину земель владѣльцевъ, но съ тѣм, чтобы платить владѣльцамъ тотъ же оброкъ, какъ и прежде» [2, с. 302]. У першій редакції долю дворянського, заводського селянства і дворових людей фактично вирішують Грамотні дворянські збори (далі — Збори). На жаль, ми не маємо тексту, у якому викладається суть зазначених Зборів. Відомо, що вони надають Верховній владі проекти звільнення селян з урахуванням трьох основних факторів. Процес звільнення не повинен позбавити дворянство прибутків від маєтків, він повинен пройти без хвилювань і забезпечити селянам краще життя. Усі землі казенних і монастирських маєтків у тексті першої редакції оголошуються державним майном і поділяються на дві частини — суспільні та казенні. Власниками цієї землі стають волость і держава. Необхідно зауважити, що надалі передбачається можливість купівлі-продажу казенної землі. Землі, що належать вільним хліборобам, також поділяються на дві частини, одна з яких стає громадською, інша — приватною.

Першою редакцією «Руської правди» автором визначено вигоди аграрної реформи. По-перше, кожен громадянин отримує можливість забезпечувати своє існування своєю же працею. Гарантом виступає волость і громадська земля. По-друге, кожен є власником землі, якщо не приватної, то громадської. По-третє, під час первинного розподілу землі на дві частини з'являється можливість задовольняти як мінімальні, так і максимальні потреби, забезпечувати й необхідність, і достаток. По-четверте, має місце взаємозв'язок усіх громадян держави як жителів певної волості та власників землі.

Певно, друга редакція «Руської правди» знищує перехідний період у звільненні селян. Згідно із частиною параграфа про казенних селян, що збереглася до наших днів, усі казенні та удільні селяни визнаються вільними, отримують громадянство та всі громадянські права. Саме через це викликає особливий інтерес зауваження С. М. Файерштейна: «Якщо стара редакція говорить головним чином про казенну землю, то нова редакція має основною своєю темою казенного селянина» [3, с. 40]. До того ж друга редакція скасовує всі привілеї дворянства, станову систему загалом. П. І. Пестель завдає відчутного удару по соціально-економічному становищу своєї верстви. Навряд чи дворянство першої чверті ХІХ століття готове до настільки радикальної програми перетворень. Здається, це розуміє і сам П. І. Пестель. Саме тому він запроваджує диктатуру Тимчасового верховного уряду. Він вірить у дієвість волі та сили обраних. Диктатори, які є членами таємного товариства, насильницьким шляхом уводять новий порядок, керуючись власними уявленнями про благо держави.

Висновки. Лідер «Південного товариства» — скоріше теоретик, ніж практик. Він не вирішує проблему співвідношення теоретичного й практичного аспектів, власної точки зору та реального стану справ і зупиняється на трьох центральних питаннях: становому, аграрному й політичному.

Для російського суспільства та держави першої половини ХІХ століття станова й аграрна реформи першочергові, тому повинні відбуватись одночасно. Має місце низка проблемних аспектів. 1. Стосовно *дворянства*: чи слід знищувати дворянство як привілейований клас. 2. Стосовно *селянства*: чи слід і на яких підставах звільняти селян. 3. *Економічний*: якою має бути станово-аграрна реформа, яка влаштує і поміщиків, і селян. У першій франкомовній конституції і першій редакції «Руської правди» їх автор пропонує поступове звільнення селян. Друга редакція знищує станову систему й перехідний період у звільненні селян.

Ми вважаємо, що ідеалом П. І. Пестеля є республіка із сильною президентською владою. У всіх проектах він виступає як прихильник централізованої держави та намагається зробити підконтрольними всі сфери життєдіяльності суспільства. Неодноразово констатує, що метою держави є благоденство всього суспільства і кожного з його членів. Однак, як автор конституції і потенційний диктатор, суть такого благоденства фактично визначає сам П. І. Пестель.

Список використаних джерел

1. Восстание декабристов. Документы. Т. VII. Москва, 1958. 692 с.
2. Восстание декабристов. Материалы. Т. I. Москва, Ленинград, 1925. 540 с.
3. Файерштейн С. М. Два варианта решения аграрного вопроса в «Русской правде» Пестеля. Очерки из истории движения декабристов. Москва, 1954. С. 15–61.

References

1. Vosstanie dekabristov (1958). [Revolt of decembrists] Dokumenty. T. VII. Moskva, 692 s. [in Russian].
2. Vosstanie dekabristov (1925). [Revolt of decembrists] Materialy. T. I. Moskva, Leningrad, 540 s. [in Russian].
3. Fayershteyn, S. M. (1954). Dva varianta resheniya agrarnogo voprosa v «Russkoy pravde» Pestelya. Ocherki iz istorii dvizheniya dekabristov [Two options for resolving the agrarian question in Pestel's Russian Truth. Essays from the history of the Decembrist movement]. Moskva, S. 15–61 [in Russian].

Кононенко Татьяна Владимировна,
доктор философских наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

«РУССКАЯ ПРАВДА» П. И. ПЕСТЕЛЯ

Статья посвящена одному из идеологов декабристского движения — П.И. Пестелю. Принципиально разграничиваются два варианта программы реформ. Исследуются основные положения комплекса «Русская правда»: территориально-административное устройство; права и обязанности граждан; национальный вопрос; политическая, сословная и аграрная реформы.

Ключевые слова: декабризм; законопроекты декабристов; «Русская правда» П.И. Пестеля; политическая реформа; сословная реформа; аграрная реформа.

Kononenko Tatiana Volodymyrivna,
Doctor in Philosophy, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

RUSSKAIA PRAVDA BY PAVEL PESTEL

The article is dedicated to Pavel Pestel, one of the Decembrist movement ideologists. In all the tongs, he played the catalyst role, while constantly supporting Union of Salvation, Union of Prosperity, Southern and Northern Societies. His purpose of life was focused at designing the set of retrofits as well as Constitution. Timeliness of the article is supported with arising interest to the homeland history and social thought. In the work, there are distinguished two variants of the program for the reconstitution of society: the oral and written ones. The first is radical and involves regicide, assassination of the entire imperial family, dictatorship of Provisional Government and a republic. This variant reflects the actual position of the Decembrist. The other variant is liberal and provided in the complex of Russkaia Pravda. The latter was to involve all the members of the tong, in particular, those belonging to the more conservative group of the Northern Society members. In the article there has been stressed the problem of Pavel Pestel being ready to submit his radical program into the Constitution text. There have been also investigated the main provisions of Russkaia Pravda complex, especially those concerning territorial and administrative arrangement, rights and duties of citizens, the issue of inter-ethnic relations, political, class and agrarian reforms. There have been also analyzed the reasons for the political and class issues to be regarded the challenging ones in the context of the Decembrist. A number of things should be mentioned in this context. The issue of nobility was dwelled upon the problem of eliminating high-class social standing group; the issue of peasantry was aimed at the problem of peasants' liberation and its terms and conditions; the economic issue of the class-agrarian reform provisions was to satisfy the needs of both land-owning class and peasantry. Pestel's ideal of state is proclaimed to be a republican one, with the strong presidential power. In his prospective legislation, the Decembrist serves as the supporter for a centralized state idea, integrity and uniformity of thought, as well as tries to introduce management and control in all social spheres.

Key words: Decembrism; Decembrists' prospective legislation; Pavel Pestel's Russkaia Pravda; political reform; class reform; agrarian reform.

Надійшла до редколегії 09.09.2019